

SANITARNI KORDON PAPINSKE DRŽAVE I SUZBIJANJE ŠIRENJA KUGE U SPLITU 1783./1784. GODINE

Zdenko DUNDOVIĆ

Teološko-katehetski odjel Sveučilišta u Zadru
Ulica dr. Franje Tuđmana 24i, 23 000 Zadar
zdundovic@unizd.hr

Na temelju dosad neobjavljenih arhivskih dokumenata pohranjenih u Državnom arhivu u Rimu (Archivio di Stato di Roma) u Italiji razmatra se odnos Papinske Države prema epidemiji kuge u Splitu, koja je izbila 1783. godine. Unatoč činjenici da je Split od rujna 1783. godine do siječnja 1785. godine živio pod režimom pune izolacije, državna tijela Papinske Države podigla su na najvišu razinu obranu od mogućega širenja zaraze s istočne obale Jadrana na svoje područje. Rad je podijeljen u dva dijela: u prvome dijelu razmotrit će se geografski obuhvat sanitarnoga kordona Papinske Države zajedno s čimbenicima uključenima u organizaciju obrane od epidemije, a u drugome dijelu prikazat će se ekonomske posljedice organizacije obrane od kuge, s osvrtom na utrošena sredstva prigodom epidemije koja se iz Istanbula proširila na Bosnu 1778. godine. Analizirani podatci stavit će se u korelaciju s dosad objavljenim rezultatima istraživanja u znanstvenoj literaturi. Cilj rada je pokazati razinu pripravnosti rimskih kongregacija zaduženih za pitanja zdravstva i njihovu sposobnost brze i učinkovite organizacije sanitarnoga kordona na području Papinske Države u 18. stoljeću, što je posljedično rezultiralo iznimno niskim udjelom proboja kuge na jadranskome priobalju Papinske Države.

KLJUČNE RIJEČI: sanitarni kordon, Papinska Država, kuga, Split, 18. stoljeće

Uvod

»Već na prvu vijest da u nekom kraju mori kuga, čak i kad je taj kraj bio udaljen više stotina kilometara, ljudima se, slikovito rečeno, od straha dizala kosa na glavi.«¹ U toj

---

¹ Slavko KOVAČIĆ, »Omiški kraj u obrani od širenja epidemije kuge u godinama 1762–1765.«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god. 53, br. 1, Zagreb, 2021., str. 131.

misli sažet je koncept ovoga rada, u kojemu se nastoji prikazati odnos Papinske Države, razdvojene i povezane Jadranskim morem s područjem Mletačke Dalmacije u 18. stoljeću, prema vijestima o epidemiji kuge u Splitu 1783. godine. Pred konac 18. stoljeća Split su zahvatile strahovite nevolje. Prije svega gradom je harala glad 1782./1783. godine.² Izreka da jedna nevolja nikad ne dolazi sama jezivo se tada utjelovila u Splitu jer se na nestašicu hrane nadovezala pojava kuge 1783. godine, koja je izazivala strah i uzrokovala psihičke poremećaje kod stanovništva te se izrazito teško liječila u okvirima ondašnjih medicinskih znanja te primjenom različitih prirodnih lijekova, ali i krajnje bezumnim pokušajima liječenja uzrokovanih praznovjermem, poput bizarne konzumacije unutarnjih organa osoba preminulih od kuge.³ Prema zaključcima Marije Kocić upravo je glad i s njom povezan smanjen imunitet stanovništva bila presudna za brzo širenje kuge u Splitu 1783. godine, koja je prenesena iz Bosne tijekom egzistencijalnih migracija na pograničnome području Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva u Dalmaciji.⁴

Pojava kuge u Splitu 1783./1784. godine potaknula je suvremenike na opažanje i iscrpne opise posljedica uzrokovanih epidemijom. Nepoznati mletački časnik izvijestio je 1784. godine sugrađanina u Veneciji o pojavi kuge u Splitu te iznio tablične podatke o posljedicama što su ih pojedini narodi pretrpjeli zbog kuge od trenutka njezina izbijanja pa do njezina prestanka. Pavao Pinelli posvetio je generalnome providuru u Dalmaciji i Albaniji Francescu Falieru djelo pod naslovom *Medicinska razmatranja o nastanku kuge, koja je u gradu Splitu izbila 28. ožujka 1784.*, a Grgur Stratiko napisao je *Obrazloženi izvještaj o kugi u Splitu godine 1786.*⁵ Julije Bajamonti objavio je 1786. godine djelo pod naslovom *Storia della peste che regnò in Dalmazia negli anni 1783-1784.*⁶ Osobitu pozornost pojavi kuge pridao je kapucin otac Fedele iz Zadra,⁷ koji se tada zatekao u Splitu te preživio strahotu zaraze, a o njoj je ostavio dva spisa s opširnima opisima stanja u gradu tijekom epidemije, jedan pod naslovom *Epistola conscripta Spalati tempore pestis urbem depopulantis anni 1784.*, a drugi 1790. godine pod naslovom *Asketska i neka uzgredna razmatranja u vezi s kugom u Splitu 1784. zabilježena po redovniku kapucinu, ocu Fedelu iz Zadra koji je njome bio zatečen i preživio je.*⁸

Iako je u znanstvenoj literaturi fenomen epidemije kuge iz 1783./1784. godine dobro poznat, arhivski izvornici pohranjeni u Državnome arhivu u Rimu (*Archivio di Stato di Roma*) u Italiji obiluju podatcima o načinu obrane od epidemije na području Papinske

² O tome vidi: Danica BOŽIĆ BUŽANČIĆ, »Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god. 29, br. 1, Zagreb, 1996., str. 138–162.

³ O tome više kod: Danica BOŽIĆ BUŽANČIĆ, »Liječenje kuge u Dalmaciji u XVIII. st.«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god. 23, br. 1, Zagreb, 1990., str. 247–258, Danica BOŽIĆ BUŽANČIĆ, »Liječnici, kirurzi, ljekarnici, lijekovi u liječenju kuge u Dalmaciji u XVIII. stoljeću«, *Povijesni prilozi*, god. 16, br. 16, Zagreb, 1997., str. 135–157.

⁴ Marija KOCIĆ, »The Plague in Poljice in 1783«, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae*, god. 38, br. 1–2, Beograd, 2019.; god. 42, br. 1, Beograd, 2023., str. 49.

⁵ Ivo DONADINI, »Otac Fedele iz Zadra: kuga u Splitu 1783. – 1784.«, *Kulturna baština*, god. 13, br. 18, Split, 1988., str. 67.

⁶ Giulio BAJAMONTI, *Storia della peste che regnò in Dalmazia negli anni 1783–1784*, Venezia, 1786.

⁷ O njemu vidi: Zdenko DUNDOVIĆ, *Kapucinski hospicij u Zadru*, Zadar, 2019., str. 48–49.

⁸ I. DONADINI, »Otac Fedele iz Zadra«, str. 68.

Države, a u fokusu rada izvornici su iz fonda *Congregazione del Buon Governo*,⁹ pod naslovom *Peste di Spalatro 1783. e 1784.* Riječ je o troškovnicima gradova i komuna na području jadranskoga dijela obale Papinske Države pri angažiranju ratnoga brodovlja, konjaništva i pješništva papinske vojske, u kojima su zabilježeni vrijedni podatci o načinu organizacije sanitarnoga kordona tijekom kuge u Splitu 1783./1784. godine. Busta sadrži oko 500 dokumenata, uglavnom bez paginacije, koji su složeni u tematskim fasciklima prema imenu pojedinoga grada i njemu podložnih komuna.¹⁰ Skromnijeg obima je izvješće o formiranju sanitarnoga kordona tijekom naznaka pojave kuge u Bosni 1778. godine, ali je vrijedan doprinos razmatranju problematike i zoran pokazatelj učinkovitosti kongregacija Papinske Države zaduženih za pitanja javnoga zdravstva i obrane od epidemija.¹¹

1. Neke vijesti o organizaciji sanitarnoga kordona Papinske države pri pojavi kuge u Bosni 1778. godine

Kuga je u Dalmaciju pristizala iz susjedne Bosne, odnosno s područja pod osmanskom upravom, a najviše zbog višestrukih kontakata posredovanih trgovinom, osobito onom ilegalnom te nekontroliranoga, reverzibilnoga kretanja stanovništva s mletačkoga na osmansko područje uzrokovanog različitim životnim potrebama.¹² Zbog nepovoljnih sanitarnih prilika i nemarnoga odnosa u prevenciji širenja epidemije Osmansko Carstvo je u drugoj polovici 18. stoljeća bilo pod stalnim naletima kuge, što je susjedne europske države (ali i one udaljenije s kojima je Carstvo održavalo trgovačke veze preko mora poput Francuske) primoralo pooštriti mjere o primjeni karantene u odnosima s Osmanskim Carstvom i za robu koja je pristizala s osmanskoga područja, što je bitno utjecalo na trgovačke odnose.¹³ Osmansko Carstvo prihvatilo je sustav karantena tek 1838. godine, a Osmanlije su je odbijali zbog vjerskih razloga, jer je među njima bilo rašireno mišljenje o predestinaciji čovjekove smrti što je otežavalo primjenu preventivnih mjera, a otežavalo i kurativne zdravstvene mjere.¹⁴

U ljeto 1778. godine počela se širiti epidemija kuge iz Istanbula, a na prve vijesti o proboju kuge u Bosnu kongregacija Papinske Države *Sacra Consulta* alarmirala je provincije i komune na jadranskome dijelu obale.¹⁵ Nadležnost za sanitarne kordone Papinske Države pripadala je dvjema kongregacijama, *Congregazione della sanità* i *Sagra Consulta*,¹⁶ s

⁹ O ustroju kongregacije vidi: Stefano TABACCHI, »Per la storia dell'amministrazione pontificia nel Seicento: organizzazione e personale della congregazione del Buon Governo (1605–1676)«, *Offices et papauté (XIVe–XVIIe siècle): Charges, hommes, destins* (ur. Armand JAMME – Olivier PONCET), Rome, 2005., str. 613–634.

¹⁰ Italija – Archivio di Stato di Roma (dalje: IT-ASR), *Congregazione del Buon Governo, serie XI* (dalje: CBG-XI), b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784.*

¹¹ IT-ASR, CBG-XI, b. 33, *Peste di Bossina 1778.*

¹² D. BUŽIĆ BUŽANČIĆ, »Liječenje kuge u Dalmaciji«, str. 252.

¹³ Marija KOCIĆ – Nikola SAMARDŽIĆ, »Kuga u Istanbulu sredinom XVIII veka prema izveštajima evropskih savremenika«, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae*, god. 38, br. 1–2, Beograd, 2019., 42.

¹⁴ M. KOCIĆ – N. SAMARDŽIĆ, »Kuga u Istanbulu«, str. 49.

¹⁵ IT-ASR, CBG-XI, b. 33, *Peste di Bossina 1778.*, fol. 136r.

¹⁶ O nadležnostima kongregacije vidi: Irene FOSI, »Il governo della giustizia nello Stato ecclesiastico fra centro e periferia (secoli XVI–XVII)«, *Offices et papauté (XIVe–XVIIe siècle): Charges, hommes, destins* (ur. Armand JAMME – Olivier PONCET), Rome, 2005., str. 215–235.

time da je potonja imala važniju ulogu tijekom epidemija kuge i njihova suzbijanja, što je razvidno iz arhivskih dokumenata pohranjenih u Rimu.¹⁷ Kongregacija *Sacra Consulta* naredila je 1778. godine oružani nadzor dijela jadranske obale pod Papinskom Državom na prvu vijest o pojavi kuge na Levantu, a organizacija nadzora povjerena je upravitelju Pesara. U memorijalu kongregacije zabilježene su poteškoće oko organizacije sanitarnoga kordona jer je prelat upravitelj Pesara bio odsutan, zbog čega odredbe nisu prenesene vojnim kapetanima. Izvornici pokazuju da sjećanja na prijašnje epidemije nisu odumirala, štoviše stalni spomeni organizacije obrane od širenja epidemije kuge tijekom 18. stoljeća daju za pravo zaključiti da se učilo na temelju iskustava, što je razvidno iz dopisa ankonitanskoga upravitelja od 22. rujna 1778. godine. U njemu je spomenut pristup Papinske Države obrani od epidemija 1738. i 1764. godine te je na vijest o pojavi kuge u Bosni 1778. godine povećan broj vojnika i stražarnica na jadranskome dijelu obale Papinske Države.¹⁸ Papinska Država imala je razrađen plan naoružavanja svoga dijela jadranske obale, a motivacija je bila jasno izrečena – »strah od mogućega napada kuge i revnost u očuvanju zdravlja Vrhovnoga Kneza (pape, op. a.) i njegovih podanika«. Pritom se očekivalo »promptno izvršenje svih odredaba i plana naoružavanja prema propozicijama koje je odredio generalni providur papinske vojske«¹⁹. Izvornici otkrivaju poneku vijest o stanju na istočnoj jadranskoj obali, a opisi stanja pokazuju razinu kolanja informacija s jedne na drugu obalu, o »nesretnim vijestima napredovanja epidemije« te o neodgovornome ponašanju pojedinaca, što se nije toleriralo.²⁰ Izgledno kongregacija ništa nije prepuštala slučaju jer je pripravnost podigla na najveću razinu pa je prvotnu blažu odredbu o nadziranju obale zamijenila odredbom o uspostavi sanitarnoga kordona od rijeke Aspio, odnosno naselja Torre dell'Aspio, do rijeke Tronto na južnim granicama Papinske Države prema unaprijed određenom planu.²¹ Obje odredbe datirane su na isti dan, 7. rujna 1778. godine. Nakon što se kuga 1778. godine povukla i opasnost prestala kongregacije su nakratko odahnule, ali ne zadugo jer su već 1781. godine počele pristizati nove vijesti o širenju epidemije,²² koja je svoj vrhunac dosegla 1783. godine, osobito u Splitu, sada već opasno blizu granica Papinske Države.

---

¹⁷ ...*Sagra Consulta, come Congregazione particolarmente deputata agli affari di Sanità.* IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784.*

¹⁸ IT-ASR, CBG-XI, b. 33, *Peste di Bossina 1778.* (22. IX. 1778.).

¹⁹ IT-ASR, CBG-XI, b. 33, *Peste di Bossina 1778.* (19. VIII. 1778.).

²⁰ *Riceutesi l'infante notizie de' progressi del mal contagioso non solo in uicinanza della Dalmazia, ma anche in molte navi, che sono in mare tra le quali una Ragusea, oue mancano tre persone, e uno trouasi ammalato, per cui non si è uoluto ammetter alla contumacia in Trieste, e gira per il nostro Adriatico, si è presa la determinazione della Sacra Consulta coll'Oracolo Pontificio di far guardare tutta la spiaggia dei soldati battitori giorno, e notte, per la cui disposizione auranno gl'ordini opportuni da monsignor Governatore di Ancona. Intanto sarà loro particolar incarico di far nattare le Torre, ed i Castelli in forma stabile, e senza menomo ritardo, e di prouedere l'occorrente per i Casotti, e tutt'altro bisognueole, secondo il solito, con tenerne conto a tasse.* IT-ASR, CBG-XI, b. 33, *Peste di Bossina 1778.* (22. IX. 1778.)

²¹ *Piano di regolamento pur il Cordone da tirarsi dalla Torre dell'Aspio per fino al Tronto.* IT-ASR, CBG-XI, b. 33, *Peste di Bossina 1778.*, fol. 298v.

²² IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784.* (*Sagra Consulta. Ordini, 8. Agosto 1781.*)

2. Geografski obuhvat sanitarnoga kordona Papinske Države tijekom epidemije kuge u Splitu 1783./1784.

Proboj kuge u Split 1783. godine nije bila jedina pojava te vrste u drugoj polovici 18. stoljeća. Dvadeset godina prije, 1763. godine, grad je poharala epidemija, o kojoj su 1928. godine pisali danski povjesničar medicine John William Schibbye Johnsson i Zadrani Antonio Krekich.²³ Johnsson je kasnije objavio još dva nastavka rada pod istim naslovom,²⁴ a prvi je, čini se, objavio preslik dijela geografskih karata s prikazom sanitarnoga kordona Mletačke Republike na granici s Bosnom i Hercegovinom, odnosno s Osmanskim Carstvom iz 1795. godine.²⁵ S obzirom na to da su karte pohranjene u Državnome arhivu u Zadru,²⁶ za njihov preslik izgledno se pobrinuo Krekich, a kako nije zaveden kao koautor u spomenutom radu moguće je da je preminuo prije njegova objavljivanja. Spomenutu kartu sanitarnoga kordona duž mletačko-osmanlijske granice u više listova izradio je Antonio D'Adda 1795. godine. Karte su iznimno očuvane i izvrsno su povijesno vrelo za proučavanje organizacije mletačkoga sustava sanitarnoga kordona na granici s Osmanskim Carstvom, na što upućuje Mirela Slukan Altić.²⁷ Brojnost postaja uzduž sanitarnoga kordona prikazanih na kartama svjedoči o uložnim naporima Mletačke Republike da na mletačko-osmanlijskoj granici znatno razvije sustav obrane od širenja epidemije kuge od polovice pa do konca 18. stoljeća.²⁸

Jedan od ključnih načina suzbijanja širenja epidemija kuge bilo je organiziranje sanitarnih kordona,²⁹ koji su bili uvjetovani međudržavnim kopnenim i morskim granicama. Europske su države u 18. stoljeću imale unaprijed organizirane, više ili manje uspješne, sustave obrane od epidemija, o kojima su brigu vodila specijalizirana tijela državne uprave, odnosno magistrature. Prvi uspješan pokušaj etabliranja sustava karantena u Europi (i u svijetu) zabilježen je na području Dubrovačke Republike 1377. godine.³⁰ Ubrzo potom uslijedila je uspostava sofisticiranih sustava defenzivnih karantena u državama i kraljevinama Apeninskoga poluotoka.³¹ Područje Apeninskoga poluotoka, s obzirom na epidemiju kuge i pravodobnu uspostavu linija obrane, bilo je podijeljeno u tri temeljne

²³ John William Schibbye JOHNSSON – Antonio KREKICH, »La Peste de 1763 en Dalmatie«, *Isis*, god. 11, br. 2, Chicago, 1928., str. 343–363.

²⁴ John William Schibbye JOHNSSON, »La Peste de 1763 en Dalmatie. II«, *Isis*, god. 12, br. 1, Chicago, 1929., str. 47–87; J. W. S. JOHNSSON, »La Peste de 1763 en Dalmatie. III«, *Isis*, god. 12, br. 2, Chicago, 1929., str. 255–286.

²⁵ J. W. S. JOHNSSON, »La Peste de 1763 en Dalmatie. II«, karte između str. 56–57.

²⁶ Hrvatska – Državni arhiv u Zadru, Kartografska zbirka (dalje: HR-DAZD-383), 1.2.3 (stara signatura 14 i 15).

²⁷ Mirela SLUKAN ALTIĆ, »Povijest sanitarnih kordona i njihova uloga u razvoju dalmatinskih gradova«, *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, god. 2, br. 1, Zagreb, 2006., str. 55–64.

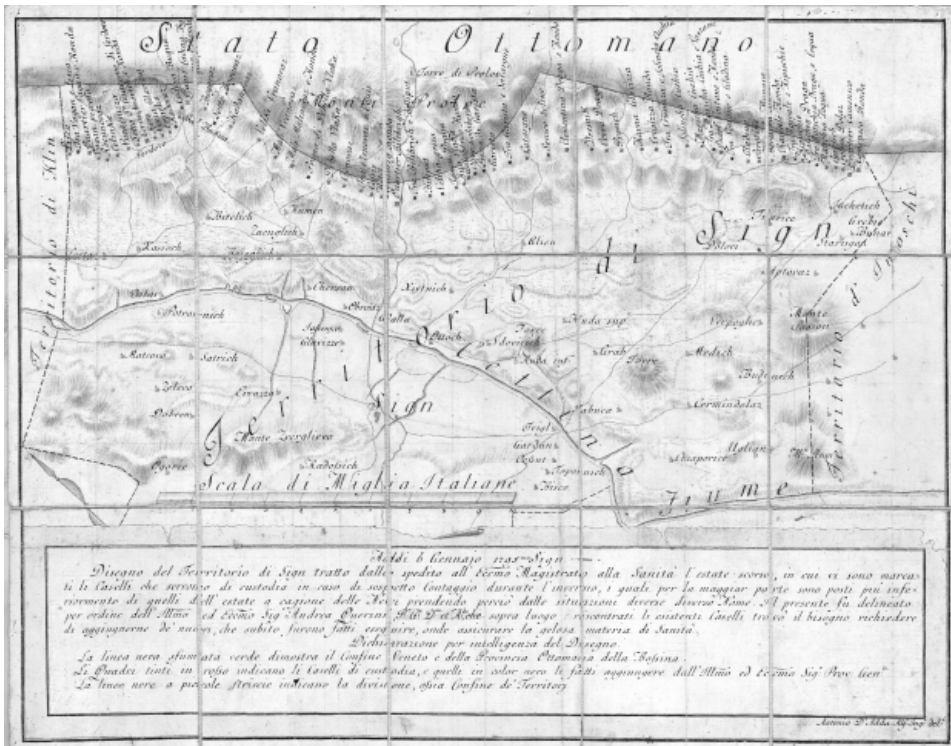
²⁸ Usp. M. SLUKAN ALTIĆ, »Povijest sanitarnih kordona«, str. 57–59.

²⁹ O sanitarnim kordonima iz povijesne perspektive na našem području vidi zbornik radova: *Sanitarni kordon nekad i danas* (ur. Jakov VODOPIJA) Zagreb, 1978.

³⁰ O tome vidi: Zlata BLAŽINA TOMIĆ – Vesna BLAŽINA, *Expelling the Plague: the Health Office and the Implementation of Quarantine in Dubrovnik 1377–1533*, Montreal & Kingston – London – Ithaca, 2015.

³¹ Andrew D. CLIFF – Matthew R. SMALLMAN-RAYNOR – Peta M. STEVENS, »Controlling the geographical spread of infectious disease: Plague in Italy, 1347–1851«, *Acta medico-historica Adriatica*, god. 7, br. 2, Rijeka, 2009., str. 197–236.

grupacije država: na sjeveru Venecija, Milano i Genova, u središtu Papinska Država te na jugu Napuljsko Kraljevstvo i Kraljevina Dviju Sicilija.³² Geografski gledano, Papinska Država bila je »stiješnjen« između sjevernih i južnih susjeda, iako je teritorijalno zauzimala najveći dio Apeninskoga poluotoka. Na sačuvanim geografskim kartama sanitarnih kordona Papinske Države iz prve polovice 19. stoljeća ucrtani su pravci obrane njezinih obalnih granica na mediteranskome i jadranskom dijelu. Mediteranski dio obale Papinske Države protezao se na 226 km, a onaj na jadranskoj strani na 80 km. U fokusu rada je obrana od širenja epidemije na jadranskoj obali Papinske Države, koja je bila podijeljena u četiri geografske razdjelnice, a svaka razdjelnica bila je podijeljena na sektore, na kojima su postavljene osmatračnice u intervalima udaljenosti od približno 0,33 km.³³

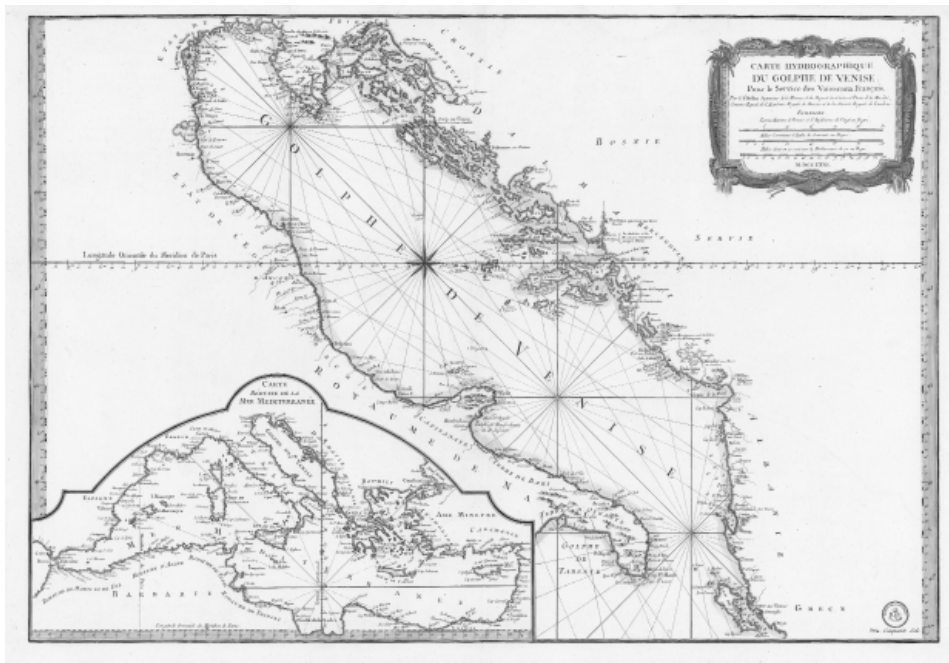
Slika 1. Karta s prikazom Jadranskoga mora Jacques-Nicolasa Bellina, *Carte hydrographique du Golphe de Venise*, Paris, 1771. Izvor: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka starih atlasa i zemljovida, Signatura S-JZ-XVIII-145.

Sličan sustav primijenila je Mletačka Republika u drugoj polovici 18. stoljeća na mletačko-osmanlijskoj granici, što je razvidno iz ucrtanih postaja na spomenutim D'Addovim

³² A. D. CLIFF i dr., »Controlling the geographical spread«, str. 199–200.

³³ *Isto*, str. 216.

kartama iz 1795. godine. Grafičko linearno mjerilo ucrtano na spomenutoj karti mletačko-ga sanitarnoga kordona na granici s Osmanskim Carstvom izraženo je u rasponu od 0 do 10 talijanskih milja. Uzme li se u obzir da je talijanska milja iznosila 1.851,85 m,³⁴ a na svakoj milji uzduž mletačko-osmanlijske granice na karti ucrtane su četiri postaje (*caselli di sanità*),³⁵ interval udaljenosti iznosi, preračunato s obzirom na mjerilo karte u suvremeni sustav mjernih jedinica za duljinu, oko 500 m (Slika 2).

Slika 2. Prikaz sanitarnoga kordona na sinjskome području na mletačko-osmanlijskoj granici Antonia D'Adda iz 1795. godine. Izvor: HR-DAZD-383, Kartografska zbirka, 1.2.3 (stara signatura 15).

Sumnja na pojavu kuge u Dalmaciji i otocima pod mletačkom vlašću na Levantu automatski je povlačila visoki stupanj pripravnosti te se odmah pristupalo naoružavanju papinskih luka i vojnih postaja na plažama uzduž jadranskoga dijela obale Papinske Države. Zabilježeno je da se jednako postupalo tijekom kuge u Splitu 1764. i 1765. godine, kao tijekom

³⁴ Guerin de THIONVILLE, *Tavole delle monete, pesi e misure dei principali paesi del globo*, Napoli, 1848., str. 115.

³⁵ Riječ je o uzdignutim osmatračnicama za vojne postrojbe, građenima provizorno za smještaj vojnika, koji su u njima danonoćno čuvali stražu, a bile su smještene na točkama frekventne tranzicije ljudstva i robe. Njihovu je izgradnju diktirala morfologija terena. Na jadranskome priobalnom pojasu Papinske Države bile su građene od drva, nazivali su ih *casotti*, a bili su opremljeni krevetima za vojnike, koji su se danonoćno izmjenjivali na straži. Usp. Rino CIGUI, »Il Provveditore alla Sanità in Istria Giacomo Boldù e la difesa sanitaria della provincia negli anni 1738–1740«, *Atti*, god. 48, br. 1, Rovinj, 2018., str. 43; IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784.*, (Governator di Ascoli, Monte Prandone).

epidemije kuge u Bosni 1778. godine. Poučeni iskustvom iz 1778. godine, kada je kuga poharala Istanbul, zbog nemarnoga odnosa osmanlijskih vlasti prema epidemiji, oprez Papinske Države bio je sasvim opravdan. Čini se da je brza reakcija Papinske Države dijelom bila uvjetovana i nepovjerenjem prema sanitarnome kordonu na prostoru Mletačke Republike jer su u izvornicima zabilježeni »poneki brodovi pod mletačkom zastavom, koji lutaju Jadranskim morem s kugom na palubi« pa je donesena odluka da se na području Papinske Države uvede karantena za cijelu Dalmaciju, zajedno s kvarnerskim otocima i onima u mletačkome posjedu na Levantu.³⁶

O razini pripravnosti i ozbiljnosti pristupa papinske vojske i državnih tijela tijekom epidemija najzornije svjedoči podatak da se naoružavanju prionulo na samu sumnju u pojavu kuge (*i rumori del contagio in Levante*). Uslijedila bi promptna komunikacija s upraviteljima provincija, koje se pozivalo na stanje najveće pripravnosti.³⁷ Zaštita javnoga zdravlja predstavljala je prioritet, a kada je u pitanju bila epidemija kuge, ništa se nije prepuštalo slučaju. O tome zorno svjedoči razrađeni (i uigrani) obrambeni sustav Papinske Države s ciljem reduciranja proboja epidemije na njezino područje.

Obrana od širenja kuge na području Papinske Države odvijala se na trostrukoj razini: ophodni ratni brodovi na moru činili su prvu liniju obrane (zaštitni prsten), na sjeveru oko Ravenne patroliralo je četiri do šest manjih ophodnih brodic (*baragozzi*), obalni dio bio je pokriven osmatračnicama i pješaštvom (središnji prsten), dok je središnji dio nadziralo brzo konjaništvo (unutarnji prsten), osobito na graničnom području s Napuljskim Kraljevstvom.³⁸

S obzirom na kugu u Splitu 1783./1784. godine, osobita pozornost bila je usredotočena na zaštitni i središnji prsten, s prostorno najvećom provincijom Marche (Marca d'Ancona i Marca Fermana) i specifičnim administrativnim uređenjem.³⁹ Istraženi izvornici pružaju uvid u minucioznu organizaciju obrane od epidemije na tome području. Kongregacija *Sagra Consulta* reagirala je na prvu vijest o pojavi kuge u Bosni te je već 1781. godine odredila uspostavu sanitarnoga kordona.⁴⁰ Nadzor pomorskoga prometa zbog predostrožnosti osobito se prakticirao tijekom sajmova, napose onoga u Senigaliji (*Fiera di Sinigaglia*),⁴¹ na koji su još od srednjega vijeka pristizali trgovci i

³⁶ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Commissione, Governatore di Macerata, 3. Agosto 1781)*.

³⁷ Primjerice, 8. listopada 1781. godine kongregacija *Sagra Consulta* uputila je dopis upraviteljima Ancone, Ascolija, Fana, Ferma, Jesia i Marche o mogućem uvoz zaraženoga drva te pozvala na oprez i nadziranje obale uz asistenciju vojske. IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784.*, fol. 153r.

³⁸ A. D. CLIFF i dr., »Controlling the geographical spread«, str. 216.

³⁹ O administrativnom položaju provincije Marche unutar Papinske Države vidi: Francesco AMMANNATI, »La disuguaglianza economica in area marchigiana: uno studio di lungo periodo (1400–1800)«, *Disuguaglianza economica nelle società preindustriali* (ur. Giampiero NIGRO), Firenze, 2020., str. 37–64.

⁴⁰ *Sagra Consulta. Ordini dati dalla Sagra Consulta negli anni 1781. 1783. e 1784 per tirare, e ritirare li cordoni, e Guardie di Fanteria, e Caualleria su le spiagge del Mare Adriatico per li sospetti del mal contagioso in diuersi Luoghi di Leuante, e principalmente negli anni 1783. e 1784 per li progressi fatti dal Contaggio in Dalmazia nelle uicinanze di Spalato*. IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784*.

⁴¹ O sajmu u Senigaliji vidi: Marinella MAZZANTI BONVINI, »Il Consolato di fiera a Senigallia«, *Quaderni storici delle Marche*, god. 3, br. 9, Bologna, 1968, str. 486–522; Marco CASSANI, »Mercanti e botteghe comunali alla fiera di Senigallia, 1757–1794«, *Proposte e ricerche*, god. 30, br. 59, Ostra Vetere, Ancona, 2007., str. 67–82.

obrtnici iz Bosne, Dalmacije i Boke kotorske.⁴² Zbog velikoga priliva posjetitelja sajma kopnenim putevima nadzirale su se ceste koje su vodile prema Senigaliji.⁴³ Učestale zamolbe opunomoćenika i komunalnih vlasti pokazuju da je kopnene putove bilo daleko teže kontrolirati od onih pomorskih pa se apeliralo na Kongregaciju da, zbog sigurnosti putova i putnika, pojača nadzor u vidu ophodnja pješastva i konjanika, što nisu sve komune jednako primjenjivale.⁴⁴

Primarni razlog brze reakcije na prve vijesti o pojavi kuge bio je očuvanje zdravlja stanovništva, pri čemu je kongregacija *del Buon Governo* bila zadužena za uspostavu financijskoga plana za potrebe opremanja vojske, u suradnji s komunama na priobalnome području Papinske Države. O razmjerima straha i opreza, koji je bio primijenjen u slučaju pojave kuge, najzornije svjedoči činjenica da su mletačke vlasti aktivirale strogi nadzor na području Istre,⁴⁵ a Papinska Država odmah pojačavala obranu na priobalnom dijelu Jadrana, povećanjem naoružanoga ljudstva i učestalim stražama. Usto su epidemije poticale međudržavnu suradnju i dijeljenje informacija o progresivnom širenju kuge. U istraženim izvornicima zabilježeno je primjerice 28. lipnja 1783. godine da se zaraza tijekom triju tjedana proširila na cijelu Dalmaciju, veće otoke pa sve do Kvarnera na sjeveru i Boke kotorske, Herceg Novog, Korčule i Dubrovačke Republike na jugu.⁴⁶ Paralelno sa širenjem epidemije širile su se i vijesti, čak i one lokalnoga karaktera, pa je 18. listopada 1783. godine zapisano da je kuga poharala jedno selo kod Klisa u splitskome okružju.⁴⁷ Podanici Papinske Države brzo su se mobilizirali. Istoga dana pokrenuta je organizacija sanitarnoga kordona uzduž jadranskoga priobalnog pojasa Papinske Države. U kriznoj situaciji nadzor organizacije kordona bio je povjeren petorici opunomoćenika; dvojica kardinala legata bila su zadužena za administrativno područje Ravenne i Ferrare, monsinjoru predstojniku Urbina za područje njegove jurisdikcije i područje Fana, prelatu upravitelju Ancone za područje do luke Ferma (*Porto di Fermo*) te prelatu upravitelju Ascolija od luke Ferma za priobalni pojas do granice s Napuljskim Kraljevstvom.⁴⁸ Tablično se prikazuju komune i naselja s posebnim ovlastima, koja su ulazila pod nadležnost pojedinih gradova u provinciji Marche (Tablica 1).

⁴² Vidi: Sabine Florence FABIJANEC, »Od sajma do sajma: pomorski obalni promet u ritmu svetaca zaštitnika na Jadranu krajem srednjeg vijeka«, *Croatica christiana periodica*, god. 38, br. 74, Zagreb, 2014., str. 23–40; Tina UGRINIĆ – Marija KNEŽEVIĆ, »Odnosi između dvije jadranske obale (Boka Kotorska i Italija)«, *Matica crnogorska*, br. 71, Cetinje, 2017., 263–300.

⁴³ *Custodia delle strade per la Fiera di Sinigaglia*. IT-ASR, CBG-XI, b. 33, *Peste di Bossina 1778.*, fol. 149r.

⁴⁴ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Commissione, Governatore di Macerata, 16. Giugno 1779)*.

⁴⁵ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Sagra Consulta. Ordini, 11. Ottobre 1783)*.

⁴⁶ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Sagra Consulta. Ordini, 28. Giugno 1783)*.

⁴⁷ Izgledno je bila riječ o selu Oštrica kod Klisa, o čemu je 30. rujna 1783. godine izvijestio magistraturu za zdravstvo u Veneciji generalni providur Paolo Boldù. Danica BOŽIĆ BUŽANČIĆ, »Pisma generalnog providura za Dalmaciju Paola Boldua o kugi u Splitu i okolici, upućena Magistratu za zdravlje u Veneciji 1783.«, *Fontes*, god. 6, br. 1, Zagreb, 2000., str. 142–146. Usp. IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Sagra Consulta. Ordini, 18. Ottobre 1783)*.

⁴⁸ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Sagra Consulta. Ordini, 18. Ottobre 1783)*.

Tablica 1. Gradovi u provinciji Marche i njima podložne komune i naselja s posebnim ovlastima

Ancona	Ascoli - Marina	Ascoli - Mezzina	Ascoli - Montagna	Fermo - Marina	Fermo - Mezzina	Fermo - Montagna
Camerata	Appignano	Capradosso	Arlì	Acquaviva	Belmonte	Alteta
Camerano	Colli	Castel di Croce	Arola	Altidona	Collina	Cerreto
Falconara	Castorano, e Poscoglia	Casalina	Acquaranta, e Cagnano	Campo Filone	Grotte Azzolina	Fallerone
Gugliano	Castiglioni sopra Appignano	Cerreto	Bovecchia, e Agelli	Carassai	Monte Falcone	Francavilla
Gallignano	Castel Trosino	Comunanze, e Gesso	Capo di Rigo	Grotte a Mare	Monte Giberto	Gualdo
Monte Siculo	Lama	Castel Fiorito, e Ville	Funti, e Colli	Lapedona	Monte Leone	Loro
Monte S. Vito	Monte Prandone	Elice, e Gerosa	Forcella	Marano	Monte Vidon' Combatte	Mogliano
Offagna	Monte S. Polo	Gimigliano	Falciano	Moresco	Monte Ranaldo	Monturano
Polverigi	Pagliare	Monte Moro	Farno	Massignano	Moregnano	Monte Appone
Paterno	Ripa Berarda	Monte Adamo	Fleno	Pedaso	Monte Ottone	Massa
Sirolo	Spinetoli	Morignano	Giustimana	S. Andrea	Monte S. Pier Morico	Petriolo
Umana	S. Angelo di Lisciano	Monte S. Pietro	Gaico	S. Benedetto	Ortezzano	Qapagnano
Castel Ferretto (luogo baronale)	S. Martino di Lisciano	Olibra	Lugo	Torre di Palme	Petricoli	S. Angelo
	Villa di Folignano	Porchiano	Marzia	Monte Verde (luogo baronale)	Ponzano	Torre S. Patrizio
	Ancarano (luogo baronale)	Poggio Anzù	Mazzano	Rocca di Monte Varmine (luogo baronale)	Servigliano	
	Maltignano (luogo baronale)	Portella	Matera		Smerillo	
		Polesio	Monte Calvo di S. Martino		S. Elgidio Morico	
		Poggio Canoso	Monte Acuto		Torchiaro	
		Pizzirullo, e Lerqueto	Noele			
		Palmiano	Osoli, e Ville			
		Quinzano	Pedana			
		Vena Rotta	Piè di Cara, e Torre			
		Vallorano, e Cipparano	Paggere			
		Vena grande	Peracchia			

Ancona	Ascoli - Marina	Ascoli - Mezzina	Ascoli - Montagna	Fermo - Marina	Fermo - Mezzina	Fermo - Montagna
		Vena piccola	Pietr'Alta			
		Vindola	Quintodecimo, e Favalanziata			
		Valcenante	Rocca Cararegnana			
			Rocca di Monte Calvo			
			Rocchetta			
			Rocca Regonile			
			Tallarano			
			Villa S. Pro d'Arlì			
			Valle d'Acqua			
			Villa S. Maria d'Acquasanta			
			Villa S. Vito			
			Vena Martello			
			Villa Morrice			
			Villa S. Giovanni			
			Villa S. Gregorio			

Fano	Jesi	Macerata	Montalto	Governi assoluti sotto la Marca	Luoghi baronali sotto la Provincia della Marca
Bargni	Belvedere	Apiro	Castignano	Fabriano	Barbara
Cartoceto	Castel Bellino	Amandola	Cossignano	Loreto	Civita Nuova
Isola	Castel del Piano	Appignano	Force	Matelica	Genga
Monte Giano	Massaccio	Belforte	Mont'Alto	Monte Marciano	Monte Cosaro
Pozzuolo	Monte Carotto	Castel Fidardo	Monte Rubiano	S. Severino	Retorscio
Ripalta	Majolati	Caldarda	Monte Gallo		Vaccarile
Saltara	Monte Roberto	Corinaldi	Monte Monaco		
Serrongarino	Mosciano	Cingoli	Monte Fortino		
Sorbolongo	Morro	Macerata	Monte Fiore		
	Poggio S. Marcello	Monte Granaro	Mont'Elpare		
	Poggio Cupo	Monte Lupone	Monte di Nove		
	Rosora	Monte Nuovo	Offida		
	S. Paolo	Monte Santo	Porchia		

Fano	Jesi	Macerata	Montalto	Governi assoluti sotto la Marca	Luoghi baronali sotto la Provincia della Marca
	Sisiano	Monte S. Pietr' Angeli	Patrignone		
	S. Marcello	Monte Alboddo	Ripatransona		
		Montecchio	Rotella		
		Monte Cassiano	S. Vittoria		
		Monte dell'Olmo			
		Morro Valle			
		Monte Fano			
		Monte Giorgio			
		Monte Milone			
		Monte Filottrano			
		Monte S. Martino			
		Osimo			
		Penna S. Giovanni			
		Recanati			
		Rocca Contrada			
		S. Ginnerio			
		Ripe S. Ginnerio			
		S. Giusto			
		Staffolo			
		Sarnano			
		Serra de Conti			
		Serra S. Quricio			
		S. Elpidio a Mare			
		Tolentino			
		Urbisaglia			

Izvor: Archivio di Stato di Roma, *Congregazione del Buon Governo*, serie XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784.*

Izvjješća povjerenika pružaju uvid u organizaciju sanitarnoga kordona na pokrajinskim i lokalnim razinama. Komuna u Anconi pokrivala je područje na obalnome dijelu Papinske Države od Fiumicina do luke Porto Nuovo. Pod upravu povjerenika Ancone ulazile su komune Umama (Numana) i Sirolo. Pod upravu grada Ferma ulazilo je područje od rijeke Tenna do Fosso di Ragnola, s naseljima Torre di Palme, Pedaso, S. Andrea, Marano, Grottamare, S. Benedetto i Campofilone.⁴⁹

Pod upravu Macerate potpadalo je pet komuna: Civitanuova, Castel Fidardo, Montesanto, Recanati i Sant'Elpidio a Mare. Komuna u Ascoliju bila je zadužena za organizaciju kordona od Ragnole do rijeke Tronto. Tronto je ujedno označavao granično područje Papinske Države prema Napuljskome Kraljevstvu. Komuna je vodila brigu o provizornome smještaju vojnika i konjanika, njihovim plaćama i potrebnoj opremi za obavljanje stražarskih službi i nadzor luke. Osim toga, za potrebe nadzora i organizacije kordona bili su

⁴⁹ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Commissione, Governatore di Ancona).*

Slika 3. Provincije Papinske Države. Izvor: https://it.wikipedia.org/wiki/Stato_Pontificio.

angažirani kartografi, koji su izrađivali karte lokalnih sanitarnih kordona.⁵⁰ Nije moguće sa sigurnošću utvrditi jesu li se pritom poslužili novom geografskom kartom Papinske Države koju su izradili Christopher Maire i Ruđer Bošković u razdoblju 1750. – 1755.

⁵⁰ Uloga kartografije bila je presudna u određivanju postaja sanitarnoga kordona na području Papinske Države. Vidi: Mario IERMANO, »Una città di confine: Rieti tra Sette e Ottocento«, *Studi Storici*, god. 33, br. 4, Roma, 1992., str. 865.

godine.⁵¹ Ali, s obzirom na kvalitativne iskorake u odnosu na starija kartografska ostvarenja, opravdano je pretpostaviti da je ta Maireova i Boškovićeve karta bila relevantan i stoga referentan izvor geografskih podataka.

Komuna u Fermu bila je nadležna za obalno područje od rijeke Tenne do Fosso di Ragnola, odnosno rijeke Ete. Naoružani vojnici pokrivali su područje od Fornacija do Fiumicina.⁵² Morem su patrolirala četiri ophodna broda (*barche battitore*), a bila je riječ o tartanama (brod na jedra).⁵³ S obzirom na to da se fizički nije moglo kontrolirati sve brodove za koje se sumnjalo da prevoze zaražene osobe, pribjegavalo se pojačanome danonoćnom nadzoru cjelokupnoga obalnoga pojasa Papinske Države, za što su bile zadužene ophodne straže (*soldati battitori*). Opravdanost takva pristupa potvrđuju izvornici. Progresivno širenje kuge na Levantu (*Levante Ottomano*), a napose na području Boke kotorske, Budve, Korčule, Dubrovačke Republike i Krfa značilo je veći doticaj sa zarazom i njezino lakše prenošenje, osobito u slučajevima neodgovornoga ponašanja. Primjerice, zabilježeno je da je jedna mletačka lađa pobjegla iz luke u Krfu, a na kojoj su se nalazile tri zaražene osobe (*con peste a bordo*). Odmah je sazvan sastanak s magistraturom za zdravstvo te je donesena odluka da se sanitarni kordon proširi na cijelu Dalmaciju, kvarnerske otoke i one na Levantu pod mletačkom upravom, a da se obala Papinske Države podloži strogome nadzoru, po uzoru na sličnu praksu koja je bila primijenjena 1778. godine. U kriznim situacijama kongregacija *Sacra Consulta* povećala bi broj ophodnih vojnika i konjanika (*soldati battitori a cavallo*). Primjerice, 16 konjanika nadziralo je obalno područje podijeljeno na četiri dijela: San Benedetto (od Ragnole do Tesina), Grottamare (od Tesina do Menocchie), Pedaso (od Menocchie do Bò) i Santa Maria a Mare (od Asoa do Lete). Za svu robu i ljudstvo koje je pristizalo iz navedenih područja s istočne obale Jadrana određena je karantena u trajanju od 21 dana, što se povećavalo ovisno o približavanju kuge Dalmaciji na 40 dana.⁵⁴ S obzirom na to da je postojala opasnost od tajnih pristajanja brodova i nelegalnih ulazaka na područje Papinske Države, osobito tijekom sajma u Senigaliji, redovito su se pojačavale mjere nadzora priobalnoga područja. Za razliku od jadranskoga priobalja Papinske Države na njezinu obalnome pročelju uz Tirensko more uočen je labaviji pristup sanitarnim mjerama. Primjerice, upravitelj Terracina izvijestio je 27. srpnja 1784. godine o zabrani kretanja noću, osobito kada Mjesec nije bio na obzoru, ali je napomenuo da vojnici dodijeljeni utvrdi nisu išli u ophod obale pa je postojala mogućnost tajnoga pristajanja brodova.⁵⁵ Relativno mali uzorak istraženih izvornika ne dopušta čvršće postavljanje

⁵¹ Vidi: Mary PEDLEY, »'I Due Valentuomini Indefessi': Christopher Maier and Roger Boscovich and the Mapping of the Papal States (1750–1755)«, *Imago Mundi*, god. 45, London, 1993., str. 59–76; Ivka KLJAJIĆ – Miljenko LAPAINE, »Boškovićeve i Maireove karte Papinske Države«, *Ruder Bošković i geožnanosti* (ur. Miljenko LAPAINE), Zagreb, 2016., str. 251–295. Pregled karte javno je dostupan na: <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=588793> (posjećeno 13. 3. 2024.).

⁵² IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Commissione, Governatore di Fermo)*.

⁵³ O karakteristikama tartane vidi: Zrinka PODHRAŠKI ČIZMEK – Naida-Mihal BRANDL, »Names and characteristics of 18th century Croatian ships in the Adriatic Sea from the *Croatian Maritime Regesta v. I*«, *Kroatologija*, god. 12, br. 1, Zagreb, 2021., str. 107.

⁵⁴ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Sagra Consulta. Ordini, 16. Luglio 1783)*.

⁵⁵ IT-ASR, CBG-XI, b. 33, *Peste di Bossina 1778.*, fol. 139r.

teze da bi to mogao biti uzrok (ili jedan od uzroka) većem proboju kuge upravo na tirenskome priobalnom pojasu Papinske Države u 18. stoljeću.⁵⁶

Kada je u studenome 1784. godine pristigla do Kongregacije vijest da se kuga u Splitu povukla te da nema više naznaka zaraze, povučena je i odluka o posebnim mjerama te su dokinuti sanitarni kordon i obalne straže na jadranskome dijelu Papinske Države, a suspendirana je i posebna jurisdikcija petorice povjerenika te su nastupile upravne ovlasti kao u mirnodopsko doba.⁵⁷ Konačno, stroge mjere, dobra organizacija na terenu i stalna komunikacija središnjice u Rimu s upraviteljima pokrajina rezultirali su visokom razinom suzbijanja širenja epidemije na jadranskome dijelu Papinske Države te tijekom 18. stoljeća. Sudеći prema dosadašnjim istraživanjima, gotovo da nije zabilježen proboj epidemije na tome području.⁵⁸ Po završetku epidemije, međutim, trebalo je urediti ekonomska pitanja, odnosno sastaviti izvješća o troškovima Apostolske komore za svaku pojedinu komunu, na temelju kojih su kongregacije *del Buon Governo* i *Sacra Consulta* određivale iznose naknada, koje su komune morale povratiti državnoj blagajni. Iscrpna izvješća opunomoćenika, sa svim pojedinim stavkama troškovnika, pohranjena su u fondu kongregacije *del Buon Governo*,⁵⁹ te se na temelju njihove analize donosi kraći prikaz ekonomskih ulaganja Apostolske komore tijekom uspostave sanitarnoga kordona za obranu od širenja epidemije kuge u Splitu 1783./1784. godine.

3. Ekonomska bilanca obrane od širenja epidemije 1783./1784. za područje provincije Marche

Uspostava sanitarnoga kordona povlačila je za sobom i pitanje njegovoga financiranja. Papinska Država financirala je uspostavu sanitarnih kordona, a za plaćanje vojnika, mornarice i konjanika bili su zaduženi poglavari pojedinih središta. Troškove naoružanja ophodnih brodova i ljudstva na sebe su preuzimale komune provincija Marche, Urbino, Romagna i Ferrara. No, to nije na svim područjima prolazilo bez poteškoća jer su pojedini vojni kapetani tražili dnevnu isplatu plaća za sebe, svoje ađutante i vojnike, što je stvaralo dodatno opterećenje komunalnim blagajnama,⁶⁰ te konačno rezultiralo smanjenjem nadzora nad dijelom postaja uzduž sanitarnoga kordona, koje su označene kao beskorisne, a posljedično odbijanjem komunalnih vlasti da isplate naknade vojnim dužnosnicima i sudskim procesima.⁶¹ Održavanje sanitarnoga kordona na dnevnoj bazi znatno je iscrpljivalo

⁵⁶ Usp. A. D. CLIFF i dr., »Controlling the geographical spread«, str. 199 (Slika 2).

⁵⁷ *Attesi li fauoreuoli rincontri giunti da diuerse parti alla Sagra Consulta di essere affatto cessata la contagiosa influenza in Spalatro, ed altri luoghi, e considerando altresì infruttuosa la continuazione del cordone, e guardie stabilite nella spiaggia dell'Adriatico è uenuta nella determinazione coll'espresso eracolo, e approvazione della Santità di Nostro Signore di far rimuouere detto cordone, come ancora di retituire a ciaschedun gouernatore la giurisdizione della spiaggia compresa nel territorio del suo gouerno senza esser piu necessaria la qualità di cinque commissarj destinati con lettera delli 18: Ottobre 1783. IT-ASR, CBG-XI, b. 34, Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Sagra Consulta. Ordini, 3. Nouembre 1784).*

⁵⁸ Usp. A. D. CLIFF i dr., »Controlling the geographical spread«, str. 199 (Slika 2).

⁵⁹ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Commissioni di Gouernatori).*

⁶⁰ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Commissione, Gouernatore di Fano, 11. Nouembre 1781).*

⁶¹ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Commissione, Gouernatore di Fano, 31. Dicembre 1781).*

komunalne blagajne te su zabilježeni učestali dopisi kongregacijama u kojima se navodi nedostatak novca, što je dovelo u opasnost sustav zaštite od širenja epidemije kuge pa se tražila financijska pomoć od središnjice u Rimu.⁶² Izvornici potvrđuju da je bila riječ o iznimnim troškovima, što je opet ovisilo o vremenu trajanja sanitarnoga kordona. Primjerice, za vrijeme kuge u Bosni 1778. godine Apostolska komora utrošila je 3020 škuda i 55 bajoka.⁶³ Po završetku epidemije i ukidanju sanitarnoga kordona provincijska središta bila su dužna vratiti uloženi novac prema točno određenoj tarifi za svaku podložnu komunu. Tablično se prikazuju iznosi naknade uplaćeni 1779. godine Apostolskoj komori iz komunalnih blagajni središnjica u provinciji Marche (Tablica 2).

Tablica 2. Iznos nadoknade troškova gradova i pripadajućih im komuna provincije Marche 1779. godine za troškove obrane od epidemije kuge 1778. godine

Komuna	Iznos u škudama i bajokima
Ancona	290 š i 16 b
Ascoli	308 š i 11 b
Altidona	10 š i 59 b
Camerano	23 š i 15 b
Civita Nuova	228 š i 46 b
Campo Filone	2 š i 11 b
Fano	658 š i 70 b
Fermo	304 š i 08 b
Grotte a Mare	5 š i 19 b
Monte Santo	318 š i 55 b
Monte Marciano	95 š i 36 b
Monte Prandone	39 š i 61 b
Marano	20 š i 78 b
Pedaso	22 š i 71 b
Recanati	198 š i 57 b
Sirolo	63 š i 62 b
S. Elgidio a Mare	166 š i 46 b
S. Benedetto	34 š i 87 b
S. Andrea	4 š i 62 b
Torre di Palme	26 š i 61 b
Umana	63 š i 62 b
Congregazione del Buon Governo	62 š i 31 b
Tesoreri per provisione	72 š i 26 b

⁶² ...per supplire alla mancanza del danaro occorrente nelle spese del cordone, che si ua continuando a guardia della marina per sospetto di mal contagioso. IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784.* (Commissione, Governatore di Fermo, 2. Gennaio 1784).

⁶³ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784.* (Marca Fermana, e Anconitana. Tasse diverse...).

Tijekom uspostave sanitarnoga kordona za obranu od širenja epidemije kuge 1783./1784. godine troškovi su znatno porasli. Apostolska komora financirala je četiri ophodna broda (*barche battitore*), kojima je kongregacija *Sagra Consulta* odredila plovidbene rute priobaljem Jadranskoga mora od Gora (Ferrara)⁶⁴ do Tronta, odnosno od granica jadranske obale Papinske Države s Mletačkom Republikom na sjeveru i Napuljskoga Kraljevstva na jugu (*Tronto Confine del Regno*). Ukupno je tijekom sanitarnoga kordona za obranu od širenja kuge Papinska Država utrošila za četiri spomenuta ratna broda 41,140 škuda i 77 bajoka,⁶⁵ što su, sukladno državnome zakonu, odnosno odlukom pape Pija VI. od 2. kolovoza 1776. godine, bile dužne povratiti u državnu blagajnu (Apostolska komora) navedene provincije.⁶⁶ Pojedinačni iznosi određivali su se duljinom obalne granice pojedine provincije, odnosno po broju stanovnika pojedine provincije. Na mediteranskome priobalnom pojasu, za provincije Marittima, Patrimonio, Ducato di Castro i Stato di Ronciglione iznos je bio daleko manji, 2633 škuđe i 30 bajoka.⁶⁷

Prema zapisima u istraženim izvornicima najveći dio troškova uspostave kordona na lokalnim razinama padao je na teret komuna, i to isključivo onih provincija koje su bile izravno izložene opasnosti od zaraze, što je bila uvriježena praksa na europskome tlu.⁶⁸ Financijska izvješća u istraženome gradivu pokazuju da su tijekom epidemije kuge 1783./1784. godine na području Papinske Države izravno bile izložene provincije Marche na jadranskoj obali i provincije Marittima i Campagna na tirenskoj obali Papinske Države. Stoga su nadležne kongregacija tražile, a na temelju kirografa pape Pija VI. od 2. kolovoza 1776. godine, da gradovi Ancona, Fano, Fermo, Mont'Alto (*Presidato*) i Ascoli, zajedno s podložnim im naseljima i utvrdama nadoknade Apostolskoj komori troškove obrane od širenja kuge 1783./1784. godine.⁶⁹ Na temelju odluke kongregacija *de Sgravi* i *del Buon Governo* 1788. godine Papinska Država je odaslala plan raspodjele povrata uložених sredstava Apostolskoj komori u Rimu. Uz dopis od 16. kolovoza 1788. godine dostavljena je blagajnicima provincije Marche odluka o naknadi troškova (*Ripartimento*), s priloženom tablicom popisa komuna i naznačenim iznosom koji je svaka pojedina komuna bila dužna uplatiti u roku od tri mjeseca, a sukladno broju stanovnika. Sudeći prema popisu, u provinciji Marche živjelo je tada 426 222 stanovnika, a komune su bile dužne vratiti u državnu

⁶⁴ Komuna Goro smještena je uz Po di Goro, prvi i najširi rukavac rijeke Po, koji tvori njezinu deltu.

⁶⁵ Papinska škuda (*scudo*) iznosila je 100 bajoka (*bajoccho*), a jedan bajoko iznosio je pet kvartina (*quartino*).

⁶⁶ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Ripartimento)*.

⁶⁷ *Per diuidere la spesa di queste Prouincie adjacenti all'Adriatico si potressimo seruire dell'estensione della Linea dello stesso Littorale, oppure riferir ci potressimo alla forza personale delle Prouincie medesime. Tutta la linea del Littorale da Goro sino al Tronto si estende per miglia romana 186, ma la giurisdizione della Marca si restringe in miglia 70. quante ne corrono dal Tronto sino alle Case bruciate. Restano dunque sotto la giurisdizione di Urbino, Romagna, e Ferrara le residuali miglia 116, che passano da Case bruciate, sino a Goro; e perciò delli scudi 1776. 47 bajocchi douessimo caricare la Marca di soli scudi 668.56. Se poi la spesa uolesse diuidersi a proporzione della forza personale di queste 4. Prouincie douerebbero allora caricarsi alla Marca scudi 729. 81 bajocchi per anime 464188, e li rimanenti scudi 1046 e bajocchi a Urbino, Romagna, e Ferrara per anime 665711. IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Ripartimento)*.*

⁶⁸ *E per questa ragione, abbracciata in pratica anche da tutti li Dominj d'Europa, venne nella determinazione di stabilire per uia di legge, da perpetuamente osseruarsi, che tali spese appartengono alla Comunità, e Prouincie esposte al detto più prossimo pericolo e non alla Camera, nè al Principato. Per uniformarsi dunque a questa Legge, non deono sotto il riparto delle spese occorse per le custodie comprendersi universalmente tutte le Prouincie; mà quelle sole, che hanno la disgrazia di essere più esposte al pericolo, d'incorrere l'infezione del mal contagioso. IT-ASR, CBG-XI, b. 33, *Peste di Bossina 1778.*, fol. 147v-148r.*

⁶⁹ IT-ASR, CBG-XI, b. 33, *Peste di Bossina 1778.*, fol. 148r.

blagajnu 41,963 škuda i 58 bajoka,⁷⁰ odnosno oko 10 škuda po glavi stanovnika, kada se izuzmu troškovi kongregacije i komunalnih blagajnika zaduženih za uplatu novca na ime troškova uspostave sanitarnoga kordona u razdoblju od 1781. do 1784. godine.⁷¹ Usporedbe radi, za gradove i vojvodstva, koji su sudjelovali u formiranju kordona na tirenskome priobalnom pojasu Papinske Države, i njima podložne komune (Viterbo, Civita Vecchia, Stato di Orvieto, Ducato di Castro, Stato di Ronciglione), sa 145 830 stanovnika, Apostolska komora potraživala je naknadu u iznosu od 1838 škuda i 3 bajoka. Provinciji Marittima, na jugozapadnoj granici s Napuljskim Kraljevstvom, sa 62 676 stanovnika određen je iznos od 847 škuda i 94 bajoka.⁷² Tablično se prikazuju iznosi u škudama i bajokima, koje je su bile dužne uplatiti pojedine komune u provinciji Marche (Tablica 3).

Tablica 3. Iznos nadoknade troškova komuna provincije Marche 1788. godine za troškove obrane od epidemije kuge u razdoblju 1781. – 1784. godine

Komuna	Iznos u škudama i bajokima
Ancona	8941 š i 44 b
Ascoli	1048 š i 90 b
Camerano	90 š i 47 b
Campo Filone	25 š i 69 b
Castel Fidardo	919 š i 42 b
Civita Nuova	1966 š i 78 b
Fano	7282 š i 87 b
Fermo	9685 š i 48 b
Grotte a Mare	59 š i 82 b
Marano	47 š i 72 b
Monte Prandone	108 š i 90 b
Monte Santo	2527 š i 72 b
Pedaso	31 š i 12 b
Recanati	1869 š i 76 b
S. Andrea	39 š i 97 b
S. Benedetto	93 š i 10 b
S. Elgidio a Mare	2057 š i 16 b
Sirolo	789 š i 83 b
Torre di Palme	151 š i 79 b
Umana	1591 š i 89 b
Congregazione del Buon Governo	1810 š i 94 b
Signori Tesorieri per provisione	822 š i 81 b

⁷⁰ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Marca Fermana, e Anconitana. Tasse diverse...)*.

⁷¹ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Ripartimento)*.

⁷² *Isto.*

Unatoč precizno razrađenome planu uplate novčanih troškova u državnu blagajnu, stvari na terenu nisu išle bez poteškoća. U izvornicima je zabilježen niz dopisa pojedinih komuna koje su raspodjelu troškova smatrale nelogičnom. Reakcije komunalnih vlasti prema državnim tijelima najčešće su uzrokovale odluke da se pojedinoj komuni smanji obvezni iznos uplate, što je za sobom povlačilo povećanje iznosa uplate za susjednu komunu. Ako je pritom dotična komuna, kojoj je umanjeno iznos uplate, bila feudalnoga (*luoghi baronali*) tipa,⁷³ s posebnim administrativnim ovlastima i teritorijalnom neovisnošću unutar Papinske Države, a k tomu u posjedu crkvenih institucija, tim su reakcije upravnika oštećene komune bile burnije.⁷⁴ Usto su, pojedine komune uživale povlastice pri određivanju visine iznosa izvanrednih troškova (slučaj potresa, sanitarni kordoni...). Primjerice, papa Siksto V. dao je povlasticu komuni Jesi u takvim slučajevima te odredio da stanovnici okružja plaćaju 2/3 i jednu osminu iznosa, a stanovnici grada 1/3, umanjenu za jednu osminu trećine, odnosno od tada predviđenih 3185 škuda i 60 bajoka za naknadu troškova obrane od epidemije, građani Jesija platili su 29%, a stanovnici okružja 71% iznosa.⁷⁵ Unatoč svim poteškoćama, financijskom iscrpljivanju državne i komunalnih blagajni, sprečavanje širenja kuge bilo je na prvome mjestu, a organizacija sanitarnih kordona usavršavala se u narednim godinama, o čemu svjedoči podatak da je uoči pojave kolere u prvoj polovici 19. stoljeća papa Grgur XVI. dao tiskati nova pravila o prevenciji epidemija na području Papinske Države pod naslovom *Regolamento e metodo per l'attivazione dei cordoni sanitari*.⁷⁶

Zaključak

Na temelju izvornika pohranjenih u Državnome arhivu u Rimu (*Archivio di Stato di Roma*) u Italiji u radu se nastojalo prikazati reakciju kongregacija Papinske Države zaduženih za uspostavu sanitarnih kordona i prevenciju širenja epidemije kuge tijekom njezina proboja u Splitu 1783./1784. godine. Nadležnost za sanitarne kordone Papinske Države pripadala je dvjema kongregacijama, *Congregazione della sanità* i *Sagra Consulta*, s time da je potonja imala važniju ulogu tijekom epidemija kuge i njihova suzbijanja, što je razvidno iz arhivskih dokumenata pohranjenih u Rimu. Očito je bila riječ o administrativno dobro ustrojenome i pragmatično učinkovitome državnom tijelu, koje je na prve vijesti o pojavi epidemije, daleko od granica Papinske Države, promptno alarmiralo provincijalne upravne

⁷³ O feudalnim (*luoghi baronali*) administrativnim jedinicama na području Papinske Države vidi: David ARMANDO, »La feudalità nello Stato Pontificio alla fine del Settecento«, *Studi Storici*, god. 45, br. 3, Roma, 751–784.

⁷⁴ Vidi, primjerice, reakciju komune Macerata na odluku Kongregacije da umanjiti iznos uplate za feud (*luogho baronale*) Vaccarile, u posjedu biskupske menze u Senegaliji, a na temelju biskupova dopisa Kongregaciji od 18. veljače 1789. godine. Naime, Vaccarile je bio posjed senegalijškoga biskupa, ali je dio stanovništva, nad kojim je biskup imao duhovne ovlasti, stanovao na području komune Montenuovo podložne Macerati pa je Kongregacija na temelju toga odlučila potonjoj povećati iznos naknade. No, predstavnici komune Montenuovo prigovorili su Kongregaciji da biskup Senegalije podiže desetinu od istih stanovnika, a na temelju kojih mu se smanjio iznos naknade obrane od širenja epidemije. IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Ripartimento, 23. Marzo 1789. Macerata)*.

⁷⁵ IT-ASR, CBG-XI, b. 34, *Peste di Spalatro 1783. e 1784. (Ripartimento, Jesi, 28 Gennaio 1782)*.

⁷⁶ STATO PONTIFICIO, *Congregazione speciale di sanità*, Roma, 1835.

vlasti i koordiniralo potrebne akcije u zaštiti zdravlja vrhovnoga svećenika i njegovih podanika. U fokusu rada bila je uspostava sanitarnoga kordona na jadranskom priobalnom pojasu Papinske Države, ponajprije na području provincije Marche, s obzirom na to da se tranzicija ljudi i robe s područja pod mletačkom upravom najintenzivnije odvijala plovidbenim rutama na toj relaciji. Sanitarni kordon na jadranskom priobalnom dijelu Papinske Države protezao se od rukavca Gora i istoimenoga naselja (Goro) na sjeveru do rijeke Tronto na jugoistoku, odnosno do granice s Napuljskim Kraljevstvom. U slučaju najvećega stupnja pripravnosti i uspostave sanitarnoga kordona imenovani su posebni opunomoćenici u provincijalnim i administrativnim središtima provincija Papinske Države položenih uz obalu Jadranskoga mora: Ravenni, Ferrari, Urbinu, Anconi i Ascoliju, koji su koordinirali aktivnosti u suzbijanju širenja epidemije te posredovali u komunikaciji između središnjice u Rimu i komunalnih vlasti. Unatoč iznimno visokim troškovima uspostave i održavanja sanitarnih kordona, može se zaključiti da su nadležna tijela kvalitetno reagirala na pojave epidemija kuge, o čemu svjedoči izrazito nizak proboj kuge na jadranskom priobalju Papinske Države u 18. stoljeću.

SUMMARY

THE SANITARY CORDON OF THE PAPAL STATE AND THE SUPPRESSION OF THE SPREAD OF PLAGUE IN SPLIT IN 1783/1784

The emergence of the plague in Split in 1783/1784 influenced the activation of the sanitary cordon of the Papal State, especially along the Adriatic coast, in the province of Marche. Reports on the costs of establishing sanitary cordons during the plague outbreak in Bosnia and Dalmatia in the second half of the 18th century are preserved in the State Archive of Rome (Archivio di Stato di Roma) in Italy, within the fond of Congregazione del Buon Governo. Based on reports from the municipal authorities in the Marche province, the work sought to illustrate the organizational activities of papal congregations responsible for preventing the spread of infection and establishing defensive stations along the sanitary cordon on the coast of the Papal State, which extended from the north, namely the Goro branch, to the Tronto river in the southeast, bordering the Kingdom of Naples. The reports indicate that the competent authorities for combating epidemics in the Papal State effectively and coordinatedly controlled the spread of the epidemic, confirming the extremely low incidence of the plague in the area under consideration, despite significant costs borne by state and municipal treasuries.

KEY WORDS: *Sanitary cordon, Papal State, plague, Split, 18th century*